

Ricz Péter

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE (1948—1985)

1948. április 24-én az akkori Szabadka Község Népbizottságának ülésén megszületett a végső döntés a Városi Múzeum megalapításáról.¹

Tulajdonképpen néhány embernek köszönhető, hogy Szabadka háromnegyed évszázados próbálkozások után végre hivatalosan is múzeumot kapott. Ezek a lelkes amatőrök, kiknek nevét ma már csak hálás emlékekkel örökíthetjük meg, mint Horovicz Endre, Matija Evetović, Ivan Rudić élükön dr. Schulmann Imrével, a majdani múzeum igazgatójával, a II. világháborút követő években tevékeny munkát folytattak az irányban, hogy valamilyen formában megmeneküljön, és nem utolsósorban az őt megillető helyre kerüljön az a felbecsülhetetlen kultúrhyagyaték, amely két viláégést átvészelve, ha romjaiban is, de még itt-ott fellelhető volt az egyes közintézmények padlásainak zugaiban vagy az ún. Népbizottság (Narodni odbor) gyűjtőraktáraiban.²

Valójában a múlt század kilencvenes éveiben megalakult Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet gyűjteményének egy részéről, kiegészítve az egykori Főgimnázium gyűjteményével és a Vojnics Oszkár-féle hagyatékról, illetve azon lefoglalt kultúrtörténeti és egyéb vonatkozású tárgyokról volt szó, melyek a háborút követően kerültek a Népbizottság felügyelete alá.

A megalakuló új kulturális intézménye az ún. Raichle polotában kapott helyet. Szervezetileg osztályokra tagozódott, melyek tevékenysége teljes egészében felölelte a muzeológia kulcsterületeit. Néprajz, történelem, kultúrtörténet, művészettörténet, biológia és ásványtan, valamint régészet a hozzá kapcsolódó numizmatikai gyűjteménnyel-éremtárral kapott helyet a múzeumban. Habár maga az intézmény helytörténeti jellegű volt, a fenti osztályok működési területe sokkal szélesebb körűnek bizonyult egy ilyen típusú intézményénél. Mindehhez tartozott egy szakkönyvtár is, amely nagyszámú értékes tudományos művel, de nemkülönben néhány felbecsülhetetlen értékű unikummal büszkélkedhetett, mint ahogy büszkélkedik ma is.

Az elmúlt évtizedek alatt a Városi Múzeum megtartotta eredeti szer-

vezettségét, és habár kiköltözött egykori épületéből, a Raichle palotából a mai napig is ugyanolyan osztályokkal rendelkezik, és állandó kiállítását is hasonló témakörrel tartja a régi Városháza első emeletén.

Dolgozatunk tárgya azonban ez alkalommal nem a Szabadkai Városi Múzeum egészének részletes feldolgozása.³ Csupán a régészeti osztály tevékenységével, illetve annak eredményeivel szeretnénk megismertetni mindazokat, akik egy kicsit is szívükön viselik szűkebb hazánk régészeti múltjának, és azon keresztül saját múltunk történetét. Célunk bemutatni azokat az eredményeket, amelyek sokszor nagyon kemény munkával születtek meg, s nem egy alkalommal, bizony, rendhagyó körülmények közepette.

Négy évtized nem kis idő. Ennek távlatában, hisszük, ma már reális és maradéktalanul elfogadható véleményt alkothatunk egy olyan tevékenységről, amely a maga nemében páratlan eredményeket produkált, mégha bizonyos tekintetben ezek az eredmények nem is kapták meg az őket megillető társadalmi elismerést. Hiszen mint majd látni fogjuk az elmúlt négy évtized folyamán városunkban, illetve környékén (sőt a szomszéd községek területén is) mintegy félszáz régészeti ásatás folyt. Ezek közül, természetesen, nem mind szolgált kimagasló eredménnyel, de egy részük olyan tudományos értékekkel gazdagította ismereteinket, melyek közül néhány ma már bekerült Európa vagy talán a világ egyetemese régészettörténetébe is. Páldának említenénk itt a Nosza-pörösi csont bogozót (egy apróvad szarvából készült csont szerszámot), amelyen az egykori avar csontfaragó megörökítette amint két harcosa kipányvázott lovak mellett birokra kel egymással a kiszemelt leány kezéért.

A szabadkai régészeti kutatás őstörténete

Munkánk terjedelme nem ad módot arra, hogy behatóbban foglalkozunk mindazokkal az eredményekkel, melyek valamilyen formában kapcsolódtak a régészeti kutatáshoz városunk területén, kezdve a XVII. sz. végétől egész a Városi Múzeum megalapításáig. Egyébként ezt feleslegesnek is tartjuk, mert ezt a periódust igen részletesen és nagy szakértelemmel már feldolgozták előbb dr. Schulmann Imre, majd Szekeres László is.⁴

Ez alkalommal csak a legfontosabbakat említjük, amelyek valamilyen módon közrejátszottak az 1948-ban megalakuló új múzeum gyűjteményének kialakításában.

A múlt század utolsó évtizedeiben Szabadkát is elérte az a kultúrszomj, ami tulajdonképpen már néhány évtizede felütötte fejét szerte a Monarchia területén. Mi sem természetesebb, mint hogy az oktatási intézményekben, azaz a gimnáziumokban indultak meg az első gyűjtési akciók, illetve alakultak meg a különféle gyűjtemények, de ezek közül is elsősorban a numizmatikai, azaz pénz- és éremgyűjtemények. Szabad-

kán is ez történt, hisz 1874—75 tanévben Balás Imre a Szabadkai Főgimnázium latin és történelem szakos tanára a helybeli lapokban „bármilyen ércből készült pénzek vagy érmék” gyűjtésére szólította fel a polgárokat, pontosabban ezen tárgyak odaajándékozására a *Gimnázium* gyűjteménye számára.⁵ A numizmatikai gyűjtemény kialakításából egy másik lelkes tanár, Iványi István is kivette részét. Épp az ő nevéhez fűződik a további gyűjtemények kialakítása, közöttük a régiségek azaz a „régileletek” összegyűjtése.⁶ Úgyszintén e jeles tanárember tollából jelent meg az első Szabadkára vonatkozó régészeti összefoglaló 1883-ban, a Főgimnázium Értesítőjében (Iványi István: Szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgimnázium Értesítője az 1882/83-as tanévben, Szabadka 1883). Némi büszkeséggel azt is megállapíthatjuk, hogy ugyanakkor ez volt Bácskában az első régészeti összefoglaló munka.⁷

A fenti munka megírására Iványit többek között az is ösztönözhetette, hogy 1882-ben a zentai temető mögött, az akkori Macskovits Titusz-féle téglagyár területén megtalálták az első nagyobb régészeti leletet. Egy agyagedényben mintegy 50 kilogrammnyi súlyú őskori bronztárgy került napvilágra. Ezeket — bár csak kisebb részük került a Gimnázium gyűjteményébe — hosszú időn át mint a legnagyobb és a legjelentősebb bronzkori leletet tartották nyilván Bácskában.⁸

Ez idő tájt egy történelmi esemény megünneplésére indított akció szinte egész Magyarország területén fellendítette a történelmi kutatásokat. Az 1896-ban esedékes milleneumi ünnepségre — Árpád magyarjainak ezeréves honfoglalására — készülve szinte minden nagyobb város igyekezett megörökíteni saját történetét. Iványi István is megírta Szabadka történetét, azaz monográfiáját, amelyet először 1886-ban adtak ki.⁹

Ekkor a gimnáziumi gyűjteményt az a Gohl Ödön kezelte, aki néhány év múltán már mint közismert numizmata-kutató került el Szabadkáról és minisztériumi kinevezéssel foglalta el Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtára asszisztensének állását (nemsokára a Régiségtár vezetője lett), illetve akit később az Országos Régészeti és Embertani Társulat rendes tagjává választottak.¹⁰

Néhány év múltán, 1892-ben Szabadkán megalakult a „Közkönyvtáregylet”, a tulajdonképpeni városi könyvtár. Am ez az intézmény foglalkozott történelmi és egyéb tárgyak gyűjtésével is. Talán épp ezért alig három évvel később ezeket a párhuzamos aktivitásokat is szentesítették, és az egylet elnevezést „Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet” névre módosították.¹¹

A múlt század 90-es éveinek közepén Iványi István helyére (aki gyógyíthatatlan szembetegsége miatt idővel teljesen megvakult) egy új és nagyon tehetséges tanárember került a Múzeum Egyletbe. Habár eredetileg magyar—latin szakot végzett, járatos volt a görög nyelvben, de nemkülönben a történelemben és a földrajzban is. Bibó-Bige György rövid időn belül Szabadka művelődési életében az egyik meghatározó szerepet játszott. Többek között egy őstörténettel foglalkozó művet is

megjelentetett Praehistoria — Az ember a történelmi kor kezdetéig címmel (1901-ben).¹² Ugyancsak nevéhez fűződik az első régészeti jellegű kiállítás megnyitója Szabadkán a századfordulót követő években.¹³

Mégis, mindezek mellett talán legnagyobb érdeme az 1913-ban lefolytatott régészeti ásatás volt. Szabadkán és környékén előtte senki sem végzett szakszerű — hatósági közegek támogatásával — régészeti ásatást.¹⁴ Amit tehát Iványi és társai a 80-as években elindítottak Szabadkán e tudomány területén (de csak a gyűjtés határain belül, azt Bibó-Bige György 1913-ban először valósította meg a gyakorlatban is. Magyar László levéltáros állhatatos kutatómunkájának köszönhetően rendelkezésünkre állnak a történelmi jelentőségű esemény dokumentumai. Egyebek között Bibó-Bige György 1913. június 23-án kelt jelentése Petrich Ernő rendőrkapitánynak, melyben tudatja, hogy a május végén végzett kelebiai ásatása alkalmával ezüst pénzdarabok, ezüst mentegombok, emberi csontok és téglaeépítmény maradványai kerültek elő. Jelentése végén a következőket írja: „Mindezek alapján biztosan állítom, hogy jelen helyen egy Árpád-kori templom állott, melynek felkutatása nemcsak hogy régészeti, hanem Szabadka történetét illetőleg is megérdemli a reá fordított költséget és fáradságot.” Ugy szintén ismeretes Petrich rendőrkapitány 1913. augusztus 21-én ez ügyben írott beadványa a Városi Tanácshoz. Miszerint: „A folyó évi május hó végén a Tompai közlegelőknél a Pest—Zimony-i vonal 106-os számú őrházával szemben, az ettől mintegy 400 lépésnyi távolságban lévő a környékbeli lakosok által Templomdomb néven jelölt, emelkedettebb helyen bűnügyi nyomozásból kifolyólag felületes ásatást végeztem... az ásatásnál jelen volt Bibó-Bige György tanár — képesített numizmatikus — ...”¹⁵

Rendelésünkre áll Balog Károly főlevéltáros elismervénye is, amelyben igazolja az ásatás folyamán feltárt régészeti vonatkozású tárgyak átvételét a további megőrzés céljából.¹⁶

Sajnos, Bibó-Bige György ásatásával le is záródik a szabadkai régészeti kutatás őskora. Az első világháború szele elsöpörte mindazt, amit hosszú évtizedeken keresztül kitartó odaadással az Egylet munkatársai és pártolói összegyűjtöttek. A két világháború között eltelt évtizedekben különösebb figyelmet érdemlő esemény a régészet terén nem történt, mint ahogy általában véve a kulturális élet fellendítése terén sem történt semmi. Szerencsés véletlen folytán a múzeumi értékek részben a gimnáziumban (mint annak gyűjteménye), részben a Városháza elhagyatott helyiségeiben, többségükben átvészelték még a II. világháború viharait is. Ezeknek az értékeknek átmentésében, illetve a fenti helyekre való elhelyezésében fontos szerepet játszott az egykori Közkönyvtár- és Múzeum Egylet hagyatékának vezetésével 1918-ban megbízott Mijo Mandić, a Városi Könyvtár későbbi igazgatója.¹⁷

Ettől függetlenül azért régészeti jellegű dolgok elő-előbukkantak. Így például 1929-ben egy rendőrségi irat arról értesíti a városi mérnöki hivatalt, hogy Pavlovacon, a vasutállomástól nem messze lévő tanya közelében, a föld felszínén emberi csontokat és épületromokat találtak.

A Városi Tanács 1930. február 28-án helyszínelő bizottságot küldött ki, amely megállapította, hogy egy középkori templomról van szó.¹⁸ Ennek a dolognak további folytatása és egyben érdekessége az, hogy időközben többször is bejelentették e lelőhelyet, legutoljára 1980-ban. Akkor épp e sorok írója szállt ki a helyszínre és állapította meg immár ki tudja hányadszor a fentiekben elhangzott középkori templom és temető létezését.¹⁹

A második világháború folyamán a Szegedi Régészeti Intézet munkatársai kísérletet tettek a szabadkai múzeum újraélesztésére, de az nem járt eredménnyel. Habár a frontvonal már rég áthaladt Szabadkán, az időközben teljesen feledésbe merült gimnáziumi gyűjtemény mégsem kerülhetett el sorsát. 1944/1945 telén a gimnázium épületét katonai kórházzá alakították át, és ekkor a gyűjtemény túlnyomó többsége megsemmisült. Szerencsére a megmaradt töredéket bizonyos szempontból kiegészítették azok a magángyűjtemények, amelyek elsősorban is Prokesch Mihály, illetve dr. Joca Milekić nevéhez fűződnek.²⁰

A Városi Múzeum megalapításakor ezek a gyűjtemények képezték a Régészeti Osztály „kezdő tőkáját”, és egyben ezek kerültek bemutatásra a nagyközönség számára is.

A régészeti osztály fejlődése

A Városi Múzeum és annak keretében a Régészeti Osztály első évi működéséről szóló jelentés szerint (1947) összesen mintegy 300 db különféle régészeti jellegű tárgyat sikerült összeszedni a fentiekben említett módon.²¹ Dr. Schulmann Imre igazgató, aki elsősorban is régésznek vallotta magát, nagy lelkesedéssel látott munkához mind az anyag rendezését (leltározását), mind a mihamarabbi bemutatásának megszervezését illetőleg. Viszonylag rövid időn belül a Raichle-féle palotában megnyílt a Városi Múzeum állandó régészeti kiállítása.

A régészeti anyag rendszerezésével párhuzamosan megindult a környék lelőhelyeinek felkutatása is. Ebben a munkában egy igazi amatőr, a hajdújárású illetőségű Róka László játszotta a főszerepet. Elsősorban a Palics-tó, a Ludas-tó, valamint a Körös-ér környékéről gyűjtötte az adatokat. Tragikus haláláig (1970) száznál is több régészeti lelőhelyet kutatott fel, de ugyanakkor több százra tehető azoknak a leleteknek a száma, melyek rajta keresztül kerültek a Régészeti Osztály leltárába. Sajnálatos módon halálát követően nem akadt kellő helyettese, aki továbbra is oly nagy odaadással vállalta volna a különböző régészeti tárgyak felkutatását.

Természetesen ezt a munkát most hivatalból a szakemberek végzik, de arányában mindez túlságosan kevés arra, hogy a mai rohamosan fejlődő és terjeszkedő települések környékén állandó felügyeletet lehessen tartani. Ennek következtében mind jobban szaporodik a tönkretett,

megsemmisített lelőhelyek száma. Erre a kérdésre azonban a későbbiekben még visszatérünk.

A Régészeti Osztály négy évtizedes működését boncolgatva tulajdonképpen három szakaszt különíthetünk el. Az első mindenképp a hőskor, az indulás időszaka, amikor a bevezetőben már említett nagy-nagy lelkesedés és odaadás jellemezte az egész közösség hozzáállását a múzeumi ügy megoldásához.

Már a megalakulás évében dr. Schulmann Imre vezetésével megindultak a régészeti ásátások. Először csak próba jelleggel a lelőhelyek korának, típusának megállapítása céljából, de a következő években már nagyobb méretű tervásatásra is sor került. Elsősorban is a Ludas-tó partján folytak ezek a munkák a két azóta már híressé vált lelőhelyen a Nosza—Gyöngypart, illetve a Ludas—Budzsák neolitikus (újkőkori) települések helyén. Ugyanakkor folytak a feltárások a más korokból származó helyeken is, mint például a Hinga halmon elterülő középkori temetőben vagy a kishegyesi avarkori temetőben.²²

Ez az első korszak tulajdonképpen dr. Schulmann Imre 1954-ben bekövetkezett távozásával záródott, habár Róka László és az akkor még egyetemista Szekeres László jóvoltából az ásátások menete nem szakadt meg. Ám a múzeum mégis négy teljes évig régész nélkül maradt és ez a hiátus a későbbiekben nagyon is megmutatkozott.

Mire 1958-ban az egyetemről hazakerült Szekeres László, aki előbb régésze, majd röviddel utána igazgatója lett a múzeumnak, akkorra már a közösségi támogatás óriási mértékben lecsökkent. Ahogy múlt az idő, úgy fogyott a városi támogatás is, ami végül a terepi kutatómunka fokozatos elmaradásához vezetett. Valójában ezt az időszakot nevezhetnénk egy átmeneti korszaknak, amely egész a 60-as évek végéig tartott. Azonban még ezekben a pénztelen években is sikerült néhány, kutatótörténeti szempontból igen jelentős régészeti ásátást lefolytatni, igaz már a korábbiakhoz képest lényegesen szerényebb keretek között. Ezek közé tartozott a horgosi Templomdomb (középkori templomrom) teljes, illetve a Ludas-budzsáki neolitikus település és a tavankuti ún. Szent Anna középkori templomrom és temető részleges feltárása.²³

A Régészeti Osztály működésének harmadik szakasza a hetvenes évek legelején kezdődött, és tulajdonképpen mindmáig tart. Az újabb fellendülés korszakának nevezhetnénk ezt az utóbbi másfél évtizedet. Kezdődött az 1970-ben amerikai pénzügyi hozzájárulással lefolytatott Kanizsa—velebiti bronzkori, valamint szarmatakori temető ásásával, és befejeződik a moravicai Koplaló avar temető feltárásával, amely még e sorok írásakor is tart.

Ez idő alatt a Régészeti Osztály kutató tevékenysége jelentős mértékben megnövekedett. 1973-tól immár két régésszel, valamint a környező községek bevonásával ugrásszerűen megnőtt a régészeti ásátások száma. Mindenekelőtt említést kell tenni a topolyai községről, illetve annak képviselő-testületéről, amely 1974-ben vajdasági viszonylatban is egyedülálló határozatot hozott, miszerint az elkövetkező 10 évben rendsze-

resen pénzeli a község területén lefolytatott régészeti kutatómunkát. Épp ez utóbbi évtized folyamán nagyban szélesedett az egyes történelmi korok megismerésére irányuló kutatómunka is. Míg az első két periódus idején elsősorban őskori lelőhelyek szerepeltek a prioritási listán, addig a harmadik szakaszban főleg a népvándorlás, illetve a középkorból származó lelőhelyeken folyt kutatás. Különösen jelentős lépések történtek az avarkor megismerését illetően (VI—IX. sz.), hisz 1973-tól napjainkig nem kevesebb mint öt nagykiterjedésű temetőben folytak munkálatok, de emellett néhány eddig ismeretlen avarkori lelőhely is nyilvántartásba került.

Valójában a Régészeti Osztály fejlődésének e három szakasza szigorúan csak az ásatási munkálatokat illeti. Igaz e tevékenység adja a régészetnek mindazt, aminek alapján az egész tudomány működik, és egyáltalán eredményeket tud felmutatni, azonban az ásatásokkal még nem merült ki teljes egészében a terepi munka fogalma. Igen fontos szerepet játszik a folyamatos terepjárás (rekognoszkálás), de nemkülönben az állandó jellegű ügyeleti szolgálat is. Ez utóbbi természetesen csak akkor jön szóba, ha a múzeumhoz tartozó egyébként igen nagykiterjedésű gyűjtőterületről (hat északkelet-bácskai község) bejelentenek valamilyen leletet. Ezzel szemben a rendszeres terepjárás igen nagy mértékben gazdagíthatja tudományos ismereteinket. Tulajdonképpen épp a terepjárások segítik elő az egyes lelőhelyek felfedezését, feltérképezését. Mi sem bizonyítja jobban e tevékenység eredményességét, mint az, hogy manapság Észak-Bácska területéről nem kevesebb mint félezer régészeti lelőhely ismeretes, kezdve az őskőkortól (paleolitikum) a különböző korokon keresztül a török háborúig.

A régészeti munka tudományos eredményei²

A régészet a tudományok fiatalabb csoportjához tartozik, mivel alig több mint egy évszázados múltra tekint vissza. Ezzel szemben a mi esetünkben még ettől is sokkal, de sokkal kevesebbről beszélhetünk, mindössze néhány évtizedről. Azonban mindezekről függetlenül, a korábbi fejezetekben említett régészeti ásatások alapján, ma már igen jól ismerjük vidékünk régészeti múltját.

Sajnos, egy geológiai jelenség miatt ez a múlt „csak” mintegy 10.000 éves lehet, azaz a kőkorszak középső szakaszáig, az ún. mezolitikum idejéig nyúlik vissza. Ennek pedig kézenfekvő oka van, ugyanis a mostanit megelőző geológiai kor (pleistocén) folyamán az egymást követő jégkorszakok idején (Günz, Mindel, Riss, Würm) területünkön vastag rétegekben rakódott le a lösz, illetve a homok. Ennek a löszrétegnek, vagy ahogy köznyelven nevezik, sárgaföldnek, a vastagsága néhol eléri a 100 métert is. Mivel ez idő tájt az ősember már élt vidékünkön, mi sem természetesebb, mint hogy nyomai igen nagy mélységekben találhatók meg. Épp ezért e nyomok, illetve hagyatékok csakis véletlen folytán

kerülhetnek felszínre. Erre van is példa, hisz a topolyai, valamint a moravicai téglagyár fejtőjéből mintegy 6—10 m mélységből kerültek elő faszénmaradványok és egyéb nyomok, amelyek az ősember táborhelyére utaltak. Valamivel nagyobb számban ismeretesek az ősember idején élt állatok csontjainak lelőhelyei — hasonló mélységekben — mint pl. a mammut-, őstulok- stb. maradványok a már említett topolyai, illetve a kanizsai téglagyár fejtőjéből, vagy a palicsi volt tűzegyházából.

A mintegy 10—12 ezer évvel ezelőtt beállt felmelegedést követően megszűnt a lösz nagymértékű lerakódása (ezzel szemben a homok még a mai napig is rakódik — igaz már lényegesen kisebb mértékben.) Ez idő tájt alakult ki a mai éghajlat, a növényvilág, illetve az állatvilág, vidékünk mai arculata is. A korábbi időszakokban már kialakult két bővizű folyó (Duna, Tisza), valamint azok vízgyűjtő területe a kisebb patakok, illetve tavak (Körös, Csikér, Bácsér-Krivaja, Palics-tó, Ludas-tó, Kelebiai tó stb.) eszményi feltételeket biztosítottak az ember megélhetéséhez. Épp ezért e terület a történelem folyamán hosszabb-rövidebb ideig számtalan nép, néptörzsek hazájává vált.

A már rendes körülmények között kutatható neolitikum (újkőkorszak) idején (mintegy 6—7 ezer évvel ezelőtt) a homok és a lösz határán elhelyezkedő tavak mentén egész sorozat falu alakult ki. E falvak népessége délről a Balkán félszigetről, sőt egyes feltevések szerint az európai kultúrák bölcsőjének számító Közel-Keletről származott. Nevüket természetesen nem ismerjük, mivel írásos nyomok ebből az időből még nem állnak rendelkezésünkre. Épp ezért a régészetben bevett szokás szerint, lefontosabb előfordulási helyükről, illetve fő elterjedési területükről a Starčevo-Körös kultúra népének nevezzük őket. A jellegzetes földművelő fél-állattenyésztő nép településeinek maradványai a Ludas-tó, valamint a Kelebiai tó partján, illetve a Tiszavidéken találhatóak. Ezek közül már nagy tudományos hírnévre tett szert a Nosza—Gyöngypart és a Ludas—Budzsák lelőhely, melyeken az elmúlt időszakban többször is folyt kutatómunka. Feltárásuk java része azonban még a jövőre vár.

A neolitikumot követő rézkorszak (mintegy négy és fél ezer évvel ezelőtt) a fémek (arany és réz) megjelenésének ideje, ami egyben az életmód változását is jelentette. A kőkorszaki földművelő népek minden bizonnyal kihaltak, helyüket új népcsoportok váltották fel. Vidékünkön az állattenyésztő-pásztorok életmódját folytató (tehát vándorló) tiszapolgár-bodrogkeresztúri népesség képviseli e kort. Pont e pásztorkodó életmód — a gyakori helyváltogatás — következtében településeik nem ismertek, de sírjaik megtalálhatóak a Ludas-tó partján, valamint Noszán.

A rézkorszak nem tartott sokáig, sőt egyes kutatók nem is tekintik korszaknak, inkább afféle átmeneti periódusnak a kőkorból a bronzkorba. Mert valójában a bronz jelentette az emberiség történelmének egyik legnagyobb forradalmát. A réz vagy még inkább az arany puha alaptulajdonsága csak korlátozott felhasználást engedett meg, hiszen

egyrészt könnyen deformálódtak, másrészt kemény anyagok megmunkálására már nem voltak alkalmasak.

Mintegy négy évezreddel ezelőtt, a bronz megjelenésével ez a fogyatékoság egyszeriben kiküszöbölődött. Az új fém megjelenése, amely a réz ónnal vagy antimónnal való ötvözésével kapható, egy igen hosszú korszak kezdetét jelentette. A több mint ezer évig tartó bronzkort három jól elkülöníthető szakasz (korai, középső és kései) jellemzi. A korai bronzkor a régészeti leletek tanúbizonysága szerint egy igen mozgalmas és egyben zavaros időszak volt. A Kárpát-medencét illetőleg három nagyobb népmozgás is kimutatható, mégpedig északnyugat, északkelet és dél-délkelet irányából. A Duna—Tisza között, és azon belül vidékünket egy délről terjeszkedő népesség, a nagyrévi kultúra hordozói szállták meg. A kezdeti zavaros időszakot néhány békésebb évszázad váltotta fel. Ezek folyamán teljes mértékben elterjedtek a helyi készítményű bronztárgyak, és egyben egész Közép-Európa bronzkori fejlődése is elérte tetőfokát. Mintegy háromezer-háromszáz évvel ezelőtt egy északról terjeszkedő népességgel megkezdődött a bronzkor középső szakasza. A halomsíros kultúra népének nevezett javabronzkori emberek kiszorították az őslakókat a Duna—Tisza közéről. Vajdasági viszonylatban legjobban kikutatott temetőjük Kanizsa határában, az Orompartokon, Velebit mellett található. Tulajdonképpen e népesség leszármazottai képviselik a kései bronzkort, amire ismét a nyugodtabb, békésebb fejlődés jellemző. Mivel a bronzművelés technológiája csúcspontjára került, az élet minden területén elterjedt a bronzszerszámok használata.

A bronzkorszak különböző népességei egyrészt földművelők, másrészt állattenyésztők voltak. Falvaik — az esetek többségében védőrendszerrel ellátva (palánk, földgyűrű, árok) — vízpartján lévő magaslatokon helyezkedtek el. Temetőik kivétel nélkül a települések szomszédságában találhatóak. Halottaikat részben csontvázas sírokba (főleg zsugorított helyzetben), részben egy új szokás szerint elhamvasztva (urnában vagy szórtan) temették el. A halottakat mindkét esetben vagy gödörbe, vagy pedig halom alá, személyes tárgyaikkal, valamint áldozati edényekkel (egyszerre többel is) temették el.

Mintegy háromezer évvel ezelőtt újabb nagy népmozgás közepette megkezdődött a vaskorszak. Amint a bronzfegyverekkel rendelkező népek eluralkodtak a kőkorszakiak felett, úgy kerültek most ők hátrányos helyzetbe a tökéletesebb fegyverzettel rendelkező vaskoriakkal szemben. A kutatás régebbi vaskort (Halstatt) és újabb vaskort (La Tène) különböztet meg. Vidékünket a régebbi vaskor idején egy urnasíros temetkezést folytató népesség lakta, melynek nyomait Hajdújárás közelében, a Pörös kaszálón találhatjuk meg. Az i. e. első évezred közepe táján a Duna—Tisza között két keletről érkezett nomád nép veszi birtokába, kiknek már nevét is tudjuk. Először a Fekete-tenger északi partjairól származó állattartó kimmerek, majd őket követve a hasonló életmódot folytató szkíták érkeztek ide. Nyomaikat, sajnos, igen nehezen

lehet követni, ami annak tudható be, hogy valószínűleg mindkét nép csekély létszámú lehetett.

A vaskor középső szakasza szorosan kapcsolódik a kelta törzsek vándorlásához, amely azonban pillanatnyi ismereteink alapján elkerülte Észak-Bácska területét.

A római légiók megjelenése idején (időszámításunk kezdetét követően) a Duna—Tisza között már az iráni eredetű szarmata népesség lakta. A szarmaták a mai Ukrajna sztyeppéin nomadizáltak, amikor is közvetlenül az időszámítás kezdete után a rómaiak által jazignak nevezett törzsük áttelepült az Alföldre. Ez az esemény minden bizonnyal a mai Erdélyt és környékét lakó dákok Decebalus nevű királya idejében játszódott le, aki mintegy ütközőzónát kívánt létrehozni országa és a Dunára kijutott rómaiak között. A római államvezetést ez ideig még nem tisztázott okokból, nem érdekelte a Duna—Tisza köze. A légiók megálltak a Dunánál — a későbbi Limesnél (határnál) —, majd a szarmaták lakta vidékeket megkerülve a Vaskapu irányából támadták meg a dákokat (106-ban).

A jazigok, majd az őket követő egyéb szarmata törzsek (roxolánok, királyi szarmaták stb.) mintegy fél évezredes itt-tartózkodását számtalan település, illetve temetőnyom jelzi. Sajnos, hiába folyt néhány nagyobb méretű ásatás az utóbbi évtizedben (Zentagunaras, Zenta-Mákos, Verusics), a szarmaták társadalmáról még mindig túl keveset tudunk. A kutatás egyik nagy kerékkötője az, hogy a szarmata sírok túlnyomó többségben kiraboltak, feldúltak, egyszóval tudományos szempontból szinte használhatatlanok. Annyit azonban tudunk róluk, hogy ideköltözésük idején nagyállattartású nomád életmódot folytattak — ami gyakori helyváltoztatással és egyéb ideiglenes táborozással járt —, ám idővel állandó jellegű, földbe ásott veremlakások használatára tértek át. Településeik néha több kilométer hosszúságban is elhúzódnak a vízjárta helyek domborulatain.

Tulajdonképpen a szarmaták voltak az első évezred folyamán lejátszódo nagy népvándorlás — a különböző nomád törzsek keletről nyugatra történő vándorlása — legkorábbi képviselői. Mégis e korszak a történelem által is elismert első képviselőinek a hunok számítanak. A Belső-Ázsiából származó hunok megjelenését 375-ben jegyezték, amikor leigázták a Kárpátoktól keletre élő szarmata eredetű alánokat és a germán ostrogotokat (keleti gótokat). A négyszázas évek elején elfoglalták az egész Kárpát-medencét, majd úgy 440 táján, Attila uralkodásának kezdetén a központi szállásterületet, és ezzel együtt a királyi központot is, áthelyezték a Duna—Tisza közére. Egyes források szerint ez a központ valahol a Szabadka—Szeged—Zenta háromszögben helyezkedett el. Ezt azonban régészetileg ez ideig nem sikerült bizonyítani, habár Horgos területén létezik egy földvár, ami akár Attila központi táborra is lehetett, vagy legalábbis a központi táborok egyike. Mindenesetre valahonnan a közelből indította útjára Attila csapatait előbb a Kelet-római, később a Nyugat-római birodalom ellen. Itt érte őt utol 453-ban

a váratlan korai halál, amellyel egyúttal sírba szállt a hun világbirodalom is.

A keletre visszahúzódó hunok helyébe száz évre a germán eredetű gepidák (egyébként Attila legfontosabb szövetségesei) léptek. Habár állami központjuk távol volt Észak-Bácskától, a hun uralmat túlélő szarmata őslakossággal egyetemben ők képezték vidékünk lakóit az V. és a VI. században.

A keletről nyugatra tartó népmozgás azonban ez idő tájt még nagyon intenzív volt. Hamarosan egy új hódító nép jelent meg, amely közel három évszázadra birtokába vette a Kárpát-medencét. A részben Belső-Ázsiából, részben Elő-Ázsiából származó avarok népe mint a bizánci császárság szövetségese érkezett a Kárpát-medencébe és győzte le a gepidák királyságát. Ám alig néhány év múlva már mint halálos ellenség szálltak szembe a nagymúltú Bizánccal és annak szövetségeseivel. A Kárpát-medencei avarság központi szállásterülete ugyancsak a Duna—Tisza köze lett. Fénykorukban, 568—626-ig innen indították sorozatos hadjárataikat Bizánc, Itália, valamint a közép-európai germán államok ellen. Ezt az időszakot a tudomány a korai avar kornak nevezi, amelyet követ a középső és a kései avar korszak. A Konstantinápoly sikertelen ostromával letűnő korai avarság régészeti hagyatéka hűen bizonyítja egy ereje teljében levő gazdag, nomád nagyállattartó társadalom jelenlétét. Éppúgy, mint a szarmaták esetében is, a középső, de még inkább a kései avarkorban ez a társadalom átalakul egy jellegzetes, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó fél-földműves, fél-állattartó népcsoporttá, amely idővel mindjobban elszegényedik. Mindezt kitűnően bizonyítja a kis-hegyesi, topolyai, sokolaci, moravicai, horgosi és a kanizsai avarkori temető.

Az avarság politikai és katonai hatalmát a Nagy Károly vezette frankok törték meg a VIII. század végén. A kegyelemdíjért azonban egykori rokonaiktól, a Krum kán vezette bolgároktól kapták, akik a IX. sz. elején az avarság maradványait egyszerűen kitelepítették a Duna—Tisza közéről.

Az avarok kitelepítése (kb. 820 körül) és a honfoglaló magyarok érkezése (896) közötti időszakban elképzelhető, hogy e területre déli irányból szláv népcsoportok húzódtak fel, ám ezek jelenlétét régészeti-
leg nem lehet kimutatni.

Mindenesetre a IX. sz. utolsó évtizedében betelepülő magyarok igen rövid időn belül birtokukba vették az egész Kárpát-medencét. Területünkön jó néhány honfoglaláskori lelőhely található, ami ismételten azt látszik igazolni, hogy a vidék kitűnő helynek számított egy-cgy nép — főleg állattenyésztő — megtelepedésére. A honfoglalást követő és mintegy 50 évig tartó, a kalandozások korának nevezett periódus után megkezdődött a középkori magyar állam konszolidálódása. Ennek keretében sorozatban alakulnak ki az ún. árpádkori falvak, amelyekből csak Szabadka község területén 17 volt. E falvakat — félig földbe mélyített veremlakásokat, illetve az őket kísérő egyéb földbe vájt objektumokat

(gabonásvermek, kemencék, kerítésárkok stb.) — túlnyomó többségben a tatárjárás (1241/42) pusztította el. IV. Béla király törvényeinek köszönhetően e falvak többsége megújul és tovább virágzik egész a török háborúk kezdetéig.

A Városi Múzeum Régészeti Osztálya által lefolytatott mintegy fél-száz régészeti ásatás eredményeként 1984 májusában Szekercs László és e sorok írója tollából elkészült Szabadka régészeti monográfiája. A monográfia az eddig eltelt, közel négy évtizedes kutatómunka koronájának tekinthető. Ez a korona azonban még közelről sem tökéletes, nagyon sok csiszolnivaló van rajta. A jövőben további kemény munkára lesz szükség ahhoz, hogy a még megválaszolatlan kérdések sokaságára elfogadható magyarázatot adjunk.

Végezetül pedig szeretnénk felhívni a figyelmet egy igen fontos momentumra, amiről korábban már szót ejtettünk. A mai rohamosan fejlődő és gyarapodó világunkban rendkívül nagy szerepet kapott az idő faktor. A lehető leggyorsabban, de még annál is hatékonyabban kell reagálnunk azokban az esetekben, amikor fennáll annak veszélye, hogy örök időkre veszendőbe megy egy lelőhely vagy annak akár csak egy része is. Erre, sajnos, az elmúlt évtizedekben bőven volt példa. Ezek közül az egyik legkirívóbb a tavaly nyáron lóhalálában lebetonozott és kikövezett Jovan Nenad tér, az a hely, ahol az oly sokat vitatott középkori várnak, de legalábbis a középkori városmagnak kellett lennie (Ez a hely egyébként mindössze 200 méterre van a múzeumtól, de még egy kutatóárok megásására sem volt lehetőség!).

Természetesen e munka elvégzése korántsem jelent kis feladatot, hisz megköveteli az állandó készenléteket, tennivágyást, de nemkülönben az odaadó hozzáállást is.

Szerencsés körülménynek számít az, hogy Szabadkán az utóbbi évek folyamán a Regionális Műemlékvédő Intézettel még egy hasonló profilú intézmény született, mint a Városi Múzeum. E két intézmény szakembereinek közös munkával kell figyelniük mindazt, amit elődeink (fajra, nemre és hovatartozásra való tekintet nélkül) a föld mélyébe temetve hagytak ránk, mert az ő megismerésük által leszünk képesek felmérni önnön magunkat, és egyben okulni őseink tapasztalatlanságán.

Irodalom

- ¹ A Szabadkai Városi Múzeum statútumának 3. paragrafusza: Muzej je osnovan odlukom Narodnog odbora Opštine Subotica, rešenjem L1. 29, od 24. aprila 1948. g. . . .
- ² Dr. Mirko Šulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici (od 1890. do 1947. godine), Rad vojvođanskih muzeja br. 2. (1953), Novi Sad 1953, 217—220.
- ³ Dr. Mirko Šulman: i. m.

- ⁴ Dr. Mirko Šulman: i. m.; Szekeres László: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici, Rad VM 15—17 (1966—1968), Novi Sad 1968, 209—216; Laslo Sekereš: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici, Ru-kovet br. 6. (1969), Subotica 1969. (Különnyomat); Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története, Üzenet I/4, (1971), Szabadka 1971, 448—458.
- ⁵ Gerlovics Szilveszter: A Szabadkai Városi Múzeum numizmatikai gyűjteményének története, Üzenet IX/7—8 (1979), Szabadka 1979, 418.
- ⁶ Gerlovics Szilveszter: i. m., 418.
- ⁷ Szekeres László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig, Létünk II/1—2 (1972), Újvidék 1972, 84.
- ⁸ Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 450.
- ⁹ Iványi István: Szabadka Szabad királyi város története I, Szabadka, 1886.
- ¹⁰ Gerlovics Szilveszter: Üzenet IX/7—8 (1979), i. m., 420.
- ¹¹ Szekeres László: Létünk II/1—2 (1972), i. m., 85.
- ¹² Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 450.
- ¹³ Szekeres László: Létünk II/1—2 (1972), i. m., 85.
- ¹⁴ Magyar László: A régészeti kutatások megszervezésének kezdetei Szabadkán (Bibó-Bige György keletibai ásatásának előzményei), Üzenet IX/4 (1979), Szabadka 1979, 198.
- ¹⁵ Magyar László: i. m., 199.
- ¹⁶ Magyar László: i. m., 199.
- ¹⁷ Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 452.
- ¹⁸ Szekeres László: i. m., 452.
- ¹⁹ A Városi Múzeum Régészeti Osztályának terepnaplója: 1980. augusztus 20. (Ricz P. és Magyar J.)
- ²⁰ Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 452.
- ²¹ Szekeres László: i. m., 453.
- ²² Szekeres László: i. m., 455.
- ²³ Szekeres László: i. m., 455.
- ²⁴ A Régészeti Osztály tudományos eredményeit összefoglaló, ez ideig nyomtatásban is megjelent munkák: Szekeres László: Zenta és környéke története a régészeti leletek fényében. (Građa za Monografiju Sente), Zenta 1971; Ricz Péter: A népvándorláskor problematikája Bácskában. Létünk V/2 (1975), Újvidék 1977; Szekeres László: Amit az idő eltemetett. (Forum Kiskönyvtár), Újvidék, 1981; Szekeres László: Középkori települések Észak-Bácskában. Hungarológiai Közlemények 50 (1983), Újvidék, valamint külön kiadványként a Forum Könyvkiadó gondozásában, Újvidék 1983.